

شیعیان متقدم

نگارخانه
نشر نگاه معاصر

سرشناسه	: افراخته، محمد حسین، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: شیعیان متقدم: جستارهایی در تبار اجتماعی شیعه تا پایان قرن چهارم هجری / محمد حسین افراخته.
مشخصات نشر	: تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۷۶ ص.؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک	: 978-622-6189-04-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۵۱-۲۶۶.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: جستارهایی در تبار اجتماعی شیعه تا پایان قرن چهارم هجری.
موضوع	: شیعه شناسی
موضوع	: Shi'ah Studies*
موضوع	: شیعه - عقاید.
موضوع	: Shia'h - Doctrines
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ش ۹ الف ۶۵ / BP ۲۳۹
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۵۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۵۰۸۴۹

شیعیان متقدم

نگارخانه
نشر نگاه معاصر

جستارهایی در تبار اجتماعی شیعه تا پایان قرن چهارم هجری

محمد حسین افراخته

شیعیان متقدم

جستارهایی در تبار اجتماعی شیعه
تا پایان قرن چهارم هجری

محمد حسین افراخته

نگارخانه

ناشر: نشر نگاه معاصر (وابسته به مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر)

مدیر هنری: یاسم رسام

حروفچینی و صفحه‌آرایی: حروفچینی هُما (امید سیدکاظمی)

لیتوگرافی: نوید

چاپ و صحافی: فرنو

نوبت چاپ: یکم، ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۱۰۰

قیمت: ۳۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۸۹-۰۴-۰

نشانی: تهران - مینی سیتی - شهرک محلاتی - فاز ۲ مخابرات - بلوک ۳۸ - واحد ۲ شرقی

تلفن: ۲۲۴۴۸۴۱۹ / پست الکترونیک: negahe.moaser94@gmail.com

فهرست

- ۱۱..... □ مقدمه
- ۱۲..... معرفی مقالات کتاب
- ۱۴..... نکاتی در مورد کتاب
- ۱۵..... تشکر و قدردانی
- ۱۷..... کتاب‌های اصحاب امامان سرمایه‌های فرهنگی شیعیان
- ۱۷..... چکیده
- ۱۸..... مقدمه
- ۱۸..... کتابت حدیث و سماع و قرائت آن در میان شیعیان
- ۲۳..... خاندان ابوشعبه خاندانی شیعی و عالم‌پرور
- ۲۴..... عبیدالله بن علی، جایگاه حدیثی و تألیف کتاب
- ۲۶..... ویژگی‌های کتاب حلبی
- ۲۶..... کتاب حلبی به عنوان اصل
- ۲۷..... کتاب حلبی یک کتاب کاملاً فقهی
- ۲۹..... جامعیت کتاب حلبی
- ۳۰..... مبوب بودن کتاب
- ۳۴..... نسخه‌های متفاوت کتاب حلبی
- ۳۵..... نقل روایات از کتاب عبیدالله بن علی در کتب اربعه
- ۳۶..... سند کلینی به عبیدالله
- ۳۷..... سند شیخ صدوق به عبیدالله

۳۹ سند شیخ طوسی به عیدالله
۴۱ مراکز تحدیث کتاب
۴۲ کوفه
۴۴ بغداد
۴۵ قم
۴۶ اهواز
۴۶ کربلا
۴۷ مکه
۴۸ مصر
۴۸ رس
۴۹ میافارقین
۵۱ وجود کتاب تا مکتب حله
۵۳ اعتبار کتاب حلبی
۵۶ شهرت کتاب حلبی
۵۶ حضور پررنگ عیدالله حلبی در کتاب های حدیثی
۵۶ تصریح محدثان و فقها به اشتها کتاب
۵۶ اسناد متعدد به کتاب
۵۸ متداول بودن کتاب در میان شیعیان
۵۹ عنوان خاص برای کتاب
۶۰ اشکالات آقای بهبودی بر کتاب عیدالله بن علی حلبی
۶۰ استناد به نقل رجال برقی
۶۲ استناد به جمله نجاشی
۶۳ استناد به جمله شیخ طوسی
۶۵ نتیجه: کتاب عیدالله بن علی حلبی سرمایه فرهنگی شیعه

هویت اجتماعی شیعه امامیه در قرون متقدم: تحلیل تاریخی - جامعه شناسانه برقصیده

۸۳ ابن منیر طرابلسی

۸۳ چکیده

۸۴ مقدمه
۸۷ زندگی‌نامه شاعر
۸۸ قصیده تتریه
۹۰ متن و ترجمه قصیده ابن منیر
۹۹ آیین‌های اجتماعی و سبک زندگی
۹۹ جشن عید غدیر
۱۰۱ آیین‌های روز عاشورا
۱۰۳ خوردن جرجیر و جری
۱۰۴ احکام فقهی
۱۰۶ مظالم تاریخی
۱۰۶ داستان حمله به خانه حضرت زهرا <small>علیها السلام</small> و غضب فدک
۱۰۸ گریه بر عثمان
۱۰۹ گریه بر طلحه و زبیر و زیارت قبر آن دو
۱۱۰ جنگ جمل
۱۱۱ وقایع جنگ صفین و جریان حکمیت
۱۱۲ حادثه عاشورا و اقدامات یزید
۱۱۴ باورها و ارزش‌ها
۱۱۴ افضلیت امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>
۱۱۶ ولایت بنی‌امیه
۱۱۷ ظهور امام زمان <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
۱۱۸ نتیجه
۱۳۷ حی علی خیر العمل در قرن چهارم: گستره جغرافیایی قدرت اجتماعی شیعه
۱۳۷ چکیده
۱۳۸ مقدمه
۱۴۱ حی علی خیر العمل در منابع شیعه و اهل سنت
۱۴۲ نظرات علمای فرق اسلامی در باب حی علی خیر العمل
۱۴۲ فقهای شیعه اثنی‌عشری

- ۱۴۳..... فقهای شیعه زیدی
- ۱۴۳..... فقهای شیعه اسماعیلی
- ۱۴۴..... فقهای اهل سنت
- ۱۴۴..... فراز حی علی خیر العمل نماد شیعه
- ۱۴۵..... مناطق شیعی در قرن چهارم
- ۱۴۵..... طبرستان
- ۱۴۶..... حمص
- ۱۴۷..... اندلس
- ۱۴۸..... قیروان
- ۱۴۸..... یمن
- ۱۴۹..... کوفه
- ۱۵۰..... بغداد
- ۱۵۲..... حلب
- ۱۵۳..... قاهره
- ۱۵۴..... دمشق
- ۱۵۵..... مکه
- ۱۵۶..... مُلتان (هند)
- ۱۵۶..... نتیجه
- ۱۶۷..... از قبر تا شهر: تأثیر اجتماعی حرم‌های ساخته شده بر قبر امیرالمؤمنین علیه السلام
- ۱۶۷..... چکیده
- ۱۶۸..... مقدمه
- ۱۶۸..... زیارت حرم امیرالمؤمنین علیه السلام در قرن دوم و سوم
- ۱۶۹..... ظاهر شدن قبر امیرالمؤمنین علیه السلام در دوران هارون الرشید
- ۱۷۱..... زیارت کربلا و نجف در دوران قدرت حنابله
- ۱۷۳..... وضعیت شیعیان پس از فتح بغداد توسط معزالدوله
- ۱۷۴..... ساخت بنا توسط عبدالله بن حمدان
- ۱۷۷..... ساخت حرم امیرالمؤمنین علیه السلام توسط عضدالدوله

۱۷۸	ادعای ظهور قبر توسط عضدالدوله.....
۱۷۹	توصیف بنای ساخته شده.....
۱۷۹	توصیف بنا در شعر ابن حجاج بغدادی.....
۱۸۱	توصیف بنا در سفرنامه ابن بطوطه.....
۱۸۲	مدت باقی ماندن بنای عضدالدوله.....
۱۸۳	اقدامات عمرانی عضدالدوله در نجف.....
۱۸۵	ساخت دیوار شهر توسط وزیر ابن سهلان.....
۱۸۶	پیامدهای اجتماعی حرم امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>
۱۸۶	علنی شدن زیارت دسته جمعی.....
۱۸۶	زیارت پادشاهان و حاکمان.....
۱۸۸	زیارت های دسته جمعی شیعیان.....
۱۸۹	نوشته شدن کتاب در مورد زیارت.....
۱۹۲	ارسال هدایا و نذورات به حرم امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>
۱۹۲	دفن بزرگان در حرم امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>
۱۹۴	ایجاد سازمان اداره حرم امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>
۱۹۱	مهاجرت شیخ طوسی به نجف.....
۱۹۶	نتیجه.....
۲۰۹	تاجران شیعی سفیران فرهنگی: نقش تجارت در اشاعه تشیع در فارس.....
۲۰۹	چکیده.....
۲۱۰	مقدمه.....
۲۱۱	تجارت شیعیان با فارس.....
۲۱۲	تاجران پارچه سابری.....
۲۱۳	دیگر راویان دارای روابط تجاری با فارس.....
۲۱۵	حضور شیعیان تاجر در فارس.....
۲۱۶	رابطه استاد و شاگردی هم شغلان.....
۲۱۷	رابطه استاد و شاگردی بیاعان سابری.....
۲۲۱	افزایش جمعیت شیعه در فارس.....

- ۲۲۱ راویان اهالی فارس در اصحاب ائمه علیهم السلام
 ۲۲۱ روایات اهالی فارس از امامان شیعه علیهم السلام
 ۲۲۳ راویان با پسوند فارسی
 ۲۲۷ راویان ساکن با پسوند یکی از شهرهای فارس
 ۲۲۷ شیراز
 ۲۲۸ شاپور
 ۲۲۸ ارجان
 ۲۲۹ جویم
 ۲۲۹ استخر
 ۲۲۹ سکونت علما و محدثان شیعه در فارس
 ۲۳۱ رساله‌های نوشته شده توسط علما در پاسخ سؤالات مردم فارس
 ۲۳۲ نتیجه
 ۲۴۳ □ کتابنامه
 ۲۶۷ □ نمایه

مقدمه

تاریخ تشیع در پنجم قرن اول را می‌توان مهم‌ترین دوران شیعه قلمداد نمود. تشیع در این دوران به عنوان یک نظام فکری منسجم شکل گرفت و آنچه که امروزه در میان شیعیان، از آموزه‌های حدیثی، فقهی، کلامی وجود دارد، ثمره تلاش‌های امامان شیعه، اصحاب ایشان و دانشمندان و محدثان این دوره است. علاوه بر این، بسیاری از آیین‌ها و رویه‌های اجتماعی شیعی نیز در همین دوران شکل گرفته‌اند که پیوندی تنگاتنگ با اعتقادات اساسی مذهب تشیع، به ویژه موضوع امامت، دارند.

بحث از تاریخ اجتماعی تشیع می‌تواند در کنار مباحث تاریخ فکر شیعه سودمند باشد. تاریخ اجتماعی شیعه و تاریخ فکری تشیع از یکدیگر تفکیک‌پذیر نبوده و این دورا باید به همراه یکدیگر در تحلیل تاریخ تشیع در نظر گرفت. تاریخ اجتماعی شیعه نقش به‌سزایی در شناخت فضای حاکم بر جامعه شیعه در سه قرن اول دارد و می‌تواند به نوعی پیش‌نیاز مطالعات تاریخ فکر تلقی شود. در این مقالات تلاش شده است نگاهی کوتاه و اجمالی به وضعیت اجتماعی شیعه در پنجم قرن اول افکنده شود.^۱

پیر بوردیو^۲ جامعه‌شناس معروف فرانسوی که نقش به‌سزایی در گسترش علم جامعه‌شناسی داشت، مفاهیم فراوانی را در این علم مطرح کرد که یکی از آنها مفهوم «سرمایه»^۳ است. وی در نظریه خود تلاش داشت مفهوم سرمایه را که در اقتصاد اهمیت بنیادین دارد توسعه داده و در باقی زمینه‌های علوم اجتماعی نیز به کاربرد.^۴ بوردیو سه گونه اصلی سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی را تعریف نمود که هر کدام از آنها نیز به انواع دیگری تقسیم می‌شوند و به نوبه خود در مباحث جامعه‌شناسی کاربرد دارند.

در این نوشتار تلاش بر این نیست جامعه شیعه در پنجم قرن اول بر اساس نظریه سرمایه

بررسی شود. چرا که تطبیق این نظریه بر جامعه شیعه و مطالعه آن بر این اساس تحقیقی مفصل و همه جانبه را می طلبد. در این نوشتار با الهام از اصل این نظریه تنها چهار سرمایه فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و نمادین به عنوان مطالعه موردی برگزیده شدند. از هر کدام از این چهار نوع نیز، تنها یک مصداق در جامعه شیعه انتخاب شده و مورد مطالعه قرار گرفتند. در این مقالات تلاش بود دورنمایی از وضعیت اجتماعی شیعه به محضر خوانندگان عزیز ارائه شود. در واقع این کتاب مقدمه‌ای می‌تواند باشد تا تاریخ اجتماعی شیعه بر اساس روش‌های نوین مطالعاتی و تطبیق‌تئوری‌های مختلف جامعه‌شناسی، از جمله نظریه «سرمایه»، و با مطالعه کامل و بنیادین مورد بررسی قرار بگیرد.

معرفی مقالات کتاب

در این کتاب در مجموع پنج مقاله گنجانده شده است. گزارش اجمالی از این مقالات به شرح ذیل است:

مقاله اول در مورد کتاب عبیدالله بن علی حلبی است. با مطالعه تاریخ حدیث شیعه، این امر قابل مشاهده است که اصحاب امامان علیهم‌السلام احادیثی را که از ایشان می‌شنیدند، در قالب یک کتاب تدوین می‌کردند. این نگاه‌ها مهم‌ترین سرمایه‌های حدیثی شیعه بودند و منبع اصلی محدثان بعدی شیعه در تدوین مجامع حدیثی خود بودند. در این مقاله کتاب حلبی به عنوان نمونه‌ای موردی برای بررسی انتخاب شد. این کتاب از دیدگاه علوم حدیث بررسی نشده است، بلکه تلاش شده است از دیدگاه سرمایه فرهنگی بودن به آن نگریسته شود. کتاب عبیدالله که به عنوان اولین نگاه‌ها حدیثی شیعیان معرفی شده است، جزء اصول اربعه شیعه بوده و دارای یک موضوع واحد، جامع و تبویب شده بود. این کتاب تا قرن هفتم در میان علمای شیعه رواج داشت و در تمامی مناطقی که شیعیان حضور داشتند در دسترس آنها قرار داشت. به دلیل ویژگی‌های گفته شده، این کتاب از چنان اعتبار و شهرتی در میان جامعه شیعه برخوردار شد که تمامی دانشمندان و محدثان شیعه آن را به عنوان یکی از مراجع اصلی خود در به دست آوردن آموزه‌های حدیثی، و به ویژه فقهی، به شمار آورده‌اند. در این مقاله تلاش شده است با نشان دادن اعتبار، شهرت و متداول بودن کتاب در جامعه شیعه سرمایه فرهنگی بودن آن نشان داده شود.

مقاله دوم^۵ تحلیلی تاریخی بر قصیده ابن منیر طرابلسی است. وی به دلیل روابط خوبی که با یکی از شرفای ساکن بغداد داشت، هدیه‌ای را به توسط یکی از غلامان مورد علاقه خود برای او ارسال نمود. شریف به گمان اینکه غلام نیز جزء هدایا بوده، او را نزد خود نگاه داشت.

ابن منیر شعری برای سید سرود و در آن از او درخواست نمود تا غلام مورد علاقه اش را بازفرستد. سید نیز پس از رسیدن قصیده با ارسال هدیه و یک شعر، غلام را به سوی طرابلس رهسپار نمود. ابن منیر در سروده خود بسیاری از اعتقادات و همچنین تقابل های موجود میان شیعه و اهل سنت در جامعه آن روز را به تصویر کشیده است. گستره موضوعات مطرح شده در این شعر که باورهای اعتقادی، تضادهای آیینی و مسائل عملی (اصطلاحاً فقهی) را دربر می گیرد، نشان دهنده بخشی از تضادهای موجود در آن دوران است. در این مقاله تلاش بر این بود تا با بررسی ابیات این شعر، ابتدا خاستگاه اعتقادات و آیین های شیعی در روایات رسیده از اهل بیت علیهم السلام نشان داده شده و در ادامه گزارش های تاریخی اعتقادات و آیین هایی که ابن منیر در شعر خود به آنها اشاره نموده، بیان شوند.

مقاله سوم بررسی گستره جغرافیایی شیعه بر اساس گزارش های بیان حی علی خیر العمل در اذان است. شیعیان، بدون استثنا، معتقد به وجوب ادای فراز مذکور در اذان بوده و اهل سنت آن را حرام و یا مکروه می دانند. به همین دلیل این فراز نماد تشیع بوده و بیان آن نشانه ای از تشیع ساکنان یک منطقه به شمار می رود. از سوی دیگر، به دلیل خصوصیت ویژه اذان که باید با صدای بلند گفته شود، گفتن حی علی خیر العمل در اذان نیازمند قدرت اجتماعی و یا سیاسی است. بنابراین با بررسی گزارش های موجود در منابع تاریخی که بیان حی علی خیر العمل در اذان را گزارش کرده اند، می توان گستره جغرافیایی قدرت سیاسی و یا اجتماعی شیعه را به دست آورد. در این مقاله نشان داده شده است از شرقی ترین نقطه جهان اسلام (مُلْتان هند)، تا غربی ترین نقطه جهان اسلام (قیروان و اندلس)، شیعیان در اذان خود فراز مورد بحث را تکرار می کردند.

مقاله چهارم به بررسی تأثیر اجتماعی حرم های ساخته شده بر قبر امیرالمؤمنین علیه السلام در قرن چهارم پرداخته است. در اوایل این قرن ابوالهیجاء عبدالله بن حمدان بنایی بر قبر امیرالمؤمنین علیه السلام ساخت. پس از وی، این کار توسط عضدالدوله دیلمی در نیمه های قرن چهارم ادامه یافت و بارگاهی بسیار مجلل بر قبر بنا نهاده شد. علاوه بر بنای ساخته شده، عضدالدوله اقدامات عمرانی دیگری نیز، از جمله حفر قنات و ساخت بازار و خانه در اطراف حرم انجام داد. این اقدامات باعث جلب توجه شیعیان به شهر نجف و سکونت آنها در اطراف حرم گردید، به طوری که در مدتی کوتاه نجف به یک شهر تبدیل شد. افراد زیادی در آنجا ساکن شدند، پس از سی سال از ساخت بارگاه برای شهر نجف دیوار ساخته شد، زیارت حرم های اهل بیت علیهم السلام به صورت علنی و دسته جمعی انجام گرفت، هدایا برای حرم ارسال گردید، بزرگان

در حرم امیرالمؤمنین علیه السلام دفن شدند و سازمانی برای اداره حرم ایجاد گردید. این نوشتار تمامی این تأثیرات اجتماعی را بررسی نموده است.

مقاله پنجم به موضوع رابطه میان گسترش تشیع در منطقه فارس از طریق تجارت اختصاص دارد. تجارت شیعیان با فارس در دوران امام صادق علیه السلام آغاز شد. افراد زیادی که با فارس روابط تجاری داشتند، از جمله تاجران پارچه سابری، در این منطقه حضور یافتند. پس از شروع تجارت، افزایش جمعیت شیعه در این منطقه قابل مشاهده است. در اصحاب امامان بعدی شیعه روایان اهالی فارس دیده می‌شود که دلیل بر این است این افراد حداقل یک حدیث مستقیم از امام نقل کرده‌اند. در اواخر قرن سوم محدثان و مؤلفان شیعه در فارس وجود داشته‌اند که اسامی تألیفات آنها در کتاب‌های فهرستی شیعه موجود است. به علاوه، در اوایل قرن چهارم، برخی از دانشمندان شیعه به شیراز، به عنوان مرکز فارس، مهاجرت کرده و به فعالیت علمی مشغول شدند. بزرگی و شهرت این محدثان به حدی بود که برخی از محدثان بزرگ شیعه، همچون محمد بن ابی‌زینب نعمانی و ابوالفضل شیبانی شیراز را به عنوان مقصد علم‌آموزی خود انتخاب کردند. در اواخر قرن چهارم نیز رساله‌هایی توسط شیخ صدوق و شیخ مفید در پاسخ اهالی فارس نوشته شد که نشان از وجود روابط علمی میان علمای شیعه با اهالی فارس دارد.

نکاتی در مورد کتاب

در نوشتن این کتاب علاوه بر کتاب‌ها، از نرم‌افزارهای کامپیوتری نیز استفاده شد. تمامی آمارهای موجود در کتاب به ویژه در مقاله مربوط به کتاب عبیدالله بن علی حلبی و مقاله مرتبط با گسترش تشیع در فارس، از دو نرم‌افزار «درایة النور» و «اسناد شیخ صدوق»، تهیه شده در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، استخراج شده‌اند. همچنین تمامی تاریخ‌های مذکور در این کتاب هجری قمری هستند.

از کتاب من لایحضره الفقیه دو چاپ اصلی و تحقیق شده در میان محققان موجود است. اولین آن‌که به همت «سید حسن موسوی خراسان» منتشر شد و تصحیح دوم آن توسط آقای «علی اکبر غفاری» به چاپ رسید. این دو چاپ از نظر تعداد جلد‌ها و بخش‌های موجود در آنها یکسان بوده و تنها در صفحات کتاب اختلاف دارند. به جهت اینکه هر دو چاپ در دسترس محققان کتاب وجود دارد در پاورقی‌های کتاب حاضر به هر دو چاپ ارجاع داده شد و شماره صفحه کتاب‌ها با علامت «/» از هم جدا شده و پس از هر شماره صفحه در پرانتز به چاپ آن اشاره شده است.

تشکر و قدردانی

در پایان بر خود لازم می‌دانم از تمامی اساتید خود که در طی سال‌های گذشته در محضر آنها به شاگردی پرداختم کمال تشکر را داشته باشم. قطعاً بهره‌های علمی فراوانی که نگارنده در طول این مدت از این بزرگواران کسب کرده است، چراغ راهی برای امر تحقیق بنده بود. همچنین از کسانی که حمایت‌های مادی و معنوی ایشان در طول دوران نوشته شدن این کتاب، امکان انجام تحقیق و مطالعه را برای اینجانب فراهم آورد، سپاسگزارم. مراتب قدردانی خود از مدیر انتشارات نگاه معاصر، جناب آقای اکبر قنبری، که چاپ این کتاب را انجام دادند، ابراز می‌دارم. در پایان از پدر و مادرم که بیشترین زحمت را برای اینجانب متقبل شده و همواره حامی‌ام بودند نهایت امتنان را دارم؛ باشد که خدای متعال خود جزای آن را به ایشان عطا فرماید. در نهایت از همسر مهربان، صبور و فداکار خود و فرزندانی که با فراهم کردن فضایی آرام، آسایش خیال این بنده را برای مطالعه و تحقیق فراهم کردند، بسیار ممنونم. امیدوارم روزی بتوانم تمامی زحمات ایشان را جبران کنم.

محمد حسین افراخته

بهمن ماه ۱۳۹۶

پی‌نوشت‌ها

۱. ضرورت پرداختن به رابطه میان تاریخ اجتماعی و تاریخ فکر را به عنوان نمونه دکتر عون حسن علی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود که در سال ۲۰۰۷ در دانشگاه مکیل دفاع شده است، مورد بحث قرار داده است. این پایان‌نامه در واقع به هدف بررسی دیدگاه مشهور فعلی حاکم در مورد رابطه تفکر کلامی شیعه و ارتباط آن با معتزله نوشته شده است. وی در بخش پایانی این نوشته به ضرورت و نتایج در نظر گرفتن فضای تاریخی حاکم در بررسی‌های تاریخ فکر اشاره کرده است (Ali, Imamite rationalism in the buyid era, pp. 77-85). علاوه بر اشکالاتی که عون حسن علی در مقدمه پایان‌نامه خود بر نظریه مشهور گرفته است (Ali, Imamite rationalism in the buyid era, pp. 8-10) وی نشان داده است که نظریه مشهور به دلیل در نظر گرفتن فضای حاکم بر علمای دوران آل بویه ارائه شده است. وی در پایان‌نامه خود با بررسی تاریخی دوران آل بویه نظریه‌ای مخالف با نظریه متداول فعلی گرفته است.

2. Pierre Bourdieu (1930-2002)

3. Capital

4. Robert Moore, «Capital», in Pierre Bourdieu: key concepts, p. 102

۵. این مقاله پیش از این به صورت مشترک در مجله امامت‌پژوهی (شماره ۱۶، سال چهارم، شماره چهارم، صص ۱۵۳-۲۰۹) به چاپ رسیده است. در چاپ حاضر این کتاب، اصلاحاتی بسیار مختصر بر آن نوشته انجام گرفت.